

Durabilitatea canonului literar în cultura spaniolă

În cadrul stagiului de mobilitate desfășurat la Universitatea Autonomă din Barcelona, am avut ocazia să identific – atât datorită lecturilor, cât și contactului direct cu mediul cultural spaniol – o serie de trăsături definitorii ale dezbaterii canonice din mediul cultural european, relevante pentru cercetarea mea postdoctorală. Astfel, în timp ce studiile universitare se axează pe direcții așa-zis contracanonice, oferind spațiu de manifestare studiilor culturale, feminismului ori postcolonialismului, studiile recente conturează un fel de repliere a apărării durabilității canonului estetic.

Se confirmă, astfel, direcțiile de cercetare conturate de E. Dean Kolbas în unul dintre cele mai informate studii dedicate acestei problematice, *Critical Theory and the Literary Canon*. Cercetătorul american identifică nu mai puțin de opt seturi de raportări distincte la temeiurile „deschiderii” canonului estetic: subminarea valorizării tradiționale a literaturii de către noile media digitale/electronice; impactul revoltelor sociale din anii '60 (feminismul, drepturile minorităților) asupra științelor umaniste clasice; expansiunea noilor teorii (deconstructiviste) în mediile universitare, implicând contestări dure ale patrimoniului cultural, ale valorilor democratice, ale standardelor axiologice canonizate prin tradiție; declinul consensului național asupra politicilor și obiectivelor învățământului universitar; diminuarea rolului „vechii burghezii” prin conturarea unei noi clase sociale de mijloc („professional-managerial class”) complet dezinteresate de importanța canonului literar; decolonizarea lumii „a treia”, completată atât de dispariția hegemoniei culturii „bărbaților albi”, cât și de extinderea interesului academic pentru cultura populară; „comodificarea” (transformarea în marfă a) culturii sub presiunea economiei capitaliste, în cadrul căreia ierarhia canonică deține o valoare de piață scăzută; deconspirarea caracterului „jurnalistic” („senzaționalist-tabloidal”) al promovării și perpetuării crizei studiilor literare, implicațiile instituționale propriu-zise fiind, în realitate, mult mai atenuate¹.

---

¹ V. E. Dean Kolbas, *Critical Theory and the Literary Canon*, Westview Press, Boulder, Colorado, 2001, pp. 23-24: „Today, critics who view the debate as signaling a serious crisis have given many diverse reasons for its cause and why it is unprecedented. George Steiner, in *Real Presences* (1989), Alvin Kernan, in *The Death of Literature* (1990), and Sven Birkerts, in *The Gutenberg Elegies: The Fate of Reading in an Electronic Age* (1994), attribute the latest crisis, at least in part, to the threat posed by modern electronic media that is undermining the traditional appreciation of literature. Many critics, from Allan Bloom in *The Closing of the American Mind* (1987) to Gregory Jay in *American Literature and the Culture Wars* (1997), have traced the latest assault on the traditional humanities directly to the social upheavals of the 1960s, including the impact of feminism and the Civil Rights movement in the United States. John Ellis, in *Literature Lost* (1997), and Hilton Kramer and Roger Kimball (1995), editors of the journal *The New Criterion*, charge the degenerate influence of "theory" in the universities for attacking democratic values, paralyzing standards of judgment, and deflating the high esteem in which canonical works of art and literature have historically been held. John Searle, in "The Storm Over the University" (1992) and W. B. Carnochan, in *The Battleground of the Curriculum: Liberal Education and American Experience* (1993), believe that the rhetoric of crisis is due to the decline in national consensus on the policies and purposes of higher education in general. In "Minority Discourse and the Pitfalls of Canon Formation" (Fall 1987), Cornel West attributes the controversy to the decolonization of the Third World; the shattering of white, male cultural hegemony; and the rise of academic interest in popular culture. In *Cultural Capital: The Problem of Literary Canon Formation* (1993), John Guillory refers to the waning cultural capital of the "old bourgeoisie" and the rise of a new, professional-managerial class that has little need for the literary canon. In *Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism* (1991), Fredric Jameson argues that capitalism thrives on pluralism and populism just as diverse commodities flourish in new and open markets, markets in which the hierarchy of values that the canon represents has, supposedly, no place at all. To Harold Bloom, in *The Western Canon: The Books and*

Pe cât de relevante, pe atât de simptomatice pentru dezbaterile teoretice occidentale rămân alte două perspective sintetice (adeseori invocate în studiile despre canon din ultimul deceniu al secolului XX), aparținându-le lui Arnold Krupat, respectiv lui Alvin Kernan.

În introducerea (intitulată *The Concept of the Canon*) studiului său din 1989, *The Voice in the Margin*², Krupat constată că, în cercetările perioadei, se conturează trei poziționări conceptuale majore – toate „pragmatice”/„instrumentaliste” – ca alternative la credința (calificată drept propriu-zis „religioasă”) conform căreia canonul deține o valoare transcendental-esențialistă (întocmai ca acela biblic, fundamentat pe ideea că geneza, selecția ori perpetuarea însemnelor canonice nu necesită vreo justificare rațională): o primă direcție implică renunțarea la orice ierarhie canonică, criteriul axiologic/evaluativ – suspectat de lipsă de consistență teoretică – fiind suprimat, pentru a lasă locul unui strict funcțional, anume adecvarea unui text sau a altuia la o nevoie argumentativă sau la alta; a doua orientare – nu la fel de anarhică precum cea dintâi, însă împărtășindu-i viziunea vădit neștiințifică – presupune un fel de revizuire „statistică” a canonului literar (o reformă „etico-ontologică”, în termenii lui Krupat), mai precis o selecție a scriitorilor ce trebuie/merită studiați în funcție de caracterul lor exponențial pentru un anumit context și moment istoric, așa încât toate categoriile de receptori (indiferent de rasă, gen, clasă socială) să se simtă reprezentate; în schimb, a treia viziune are ca nucleu ideatic o justificare empirică, iar nu exclusiv demografică („reconstructing the canon on the basis of a strictly experiential authority), adică promovează o abordare „heterodoxă” a canonului, prin completarea listei încetățenite a autorilor clasici cu scriitori (aparent de raft secund, însă) relevanți pentru experiențele existențiale multietnice, regionale, minoritare etc.

Descriptiv-panoramic, fără patos discursiv/contestatar, în ciuda titlului senzaționalist-apocaliptic (*The Death of Literature*), rămâne studiul lui Alvin Kernan³. Profesorul de la Yale și Princeton constată pur și simplu că „încăierarea” canonică de la finalul secolului trecut este tipică pentru ceea ce Thomas Kuhn numea „schimbarea de paradigmă”. Se dezvoltă deci nu doar un model evoluționist, ci unul de-a dreptul revoluționar în cadrul științelor umaniste, justificat prin metamorfoze sociale mai largi, afectând domeniul artistic, dar și toate instituțiile tradiționale – de la familie, la justiție, la religie, la stat în genere. În acest mod, o întreagă concepție despre artă și existență – aceea promovată de clasicele valori romantice și moderniste – ajunge să fie răsturnată. Cauzele identificate de Kernan sunt și „interne” domeniului (îndatorate așadar noilor direcții teoretice, analitice ori metodologice), și „externe” lui (generate mai ales de raportarea publicului larg la formele literare tradiționale). În primul set sunt înscrise mai toate teoretizările structuraliste și poststructuraliste. Întâi, a fost declarată „moartea” autorului, a cărui imaginație creatoare este substituită prin calitatea de simplu scriptor, un compilator al unor structuri textuale/culturale, așa încât opera sa se transformă într-un „text”. Mai apoi, contestată a fost și capacitatea limbajului literar de a crea sensuri multiple și omogene, denunțându-i-se clivajele, glisările, contradicțiile, indeterminările de semnificație. Ulterior, vizată a fost capacitatea literaturii de a oferi perspective nu doar universale, dar măcar legitime despre umanitate, de vreme ce valorile și înțelesurile nu-i sunt proprii, ci conferite de către receptare, deci cunosc un caracter provizoriu și

---

School of the Ages (1994), the whole notion of a crisis in literary study is as much a "journalistic event" as a real institutional problem”.

² Arnold Krupat, *The Voice in the Margin. Native American Literature and the Canon*, University of California Press, Berkeley, 1989.

³ Alvin Kernan, *The Death of Literature*, Yale University Press, New Haven and London, 1990.

manipulator (reflectând interesele ideologiilor dominante ale unei epoci). Deloc în ultimul rând, vechile mecanisme analitice ale istoriei și criticii literare (percepute ca adjuvanți ai evoluției literaturii) lasă locul unor teorii ce-și exhibă caracterul narcisic, interpretarea ajungând de-a dreptul o „re-scriere” totală a operei interpretate. În celălalt sector – al factorilor externi – Kernan include și presiunile de pe poziții politice radicale ale (neo)marxismului, feminismului, deconstructivismului și fenomenologiei (ceea ce Harold Bloom numea „Școala Resentimentului”, iar Paul Ricoeur „hermeneutica suspiciunii”), dar și expansiunea noilor media (televiziune și internet) care încep să devină surse de cunoaștere mult mai atractive și mai influente. Și mai interesant, poate inclusiv pentru câmpul cultural românesc, teoreticianul american înscrie în această listă secundă inclusiv atitudinea instituțională a mediilor academice americane care, într-o proporție covârșitoare, au preferat ori obediența (acceptând, de pildă, ca orele de literatură să se diminueze în favoarea unor cursuri dedicate compoziției, „scrierii creatoare”), ori izolarea prin preocupări de nu elitiste, măcar hiperspecializate sau, dimpotrivă, autiste, ateoretice⁴.

Această din urmă evaluare critică este parțial îndreptățită chiar de o parte a intervențiilor ce-și propun apărarea canonului literar. Unele dintre respectivele pledoarii pentru protejarea și perpetuarea studierii clasice anulează valabilitatea direcțiilor contestate într-o manieră – strategic – perdantă, în sensul că invalidarea nu implică polemică sau dezbateră, confruntare de idei, ci atitudine distant-superioară. Argumentele în favoarea canonului estetic sunt adeseori plasate în sfera inefabilului, termeni ca „suflet”/„însuflețire”, „măreție”, „universalitate”, „frumusețe” sau „eternitate” împănând discursul. Ceea ce ar fi putut fi meditații despre rosturile și rolurile canonului glisează în ode ușor de parodiat și de satirizat.

Spre exemplu, eseul lui William J. Bennett din 1985, *To Reclaim a Legacy. A Report on the Humanities in Higher Education*⁵, datorită căruia polemicile canonice au câștigat o răspândire publică națională, poate fi perceput drept o sinteză a acestui stil argumentativ. Textul – deși punctat de referințe statistice și de pasaje în care sunt redat concluziile unui grup de lucru – dezvoltă retorica unui articol jurnalistic de opinie. După un prolog (auto)critic, unde sancționează resemnarea universitarilor care acceptă denaturarea moștenirii/tradiției culturale prin noile politici educaționale, Bennett oferă drept unică soluție revenirea la modelul clasic al studierii canonicilor, fiindcă astfel de scriitori sunt singurii care garantează „compania sufletelor mărețe”. „O persoană educată – adaugă Bennett, secretar al educației în acea vreme – trebuie nu doar să cunoască o parte a operei canonicilor, ci și să înțeleagă de ce ei simbolizează/incorporează ceea ce e mai bun în cultura americană”. Mai mult, trunchiul comun (the core) al curriculumului universitar, „inima și sufletul”, în termenii oficialului american, ar trebui să fie „civilizația vestică, sursa celei mai puternice și mai universale influențe asupra Americii și a cetățenilor ei”, așa încât, dacă tinerii (indiferent de identitatea lor etnică, sexuală ori de clasă) nu vor fi conectați la ea, se vor simți „străini în țara lor”⁶.

---

⁴ *Ibidem*, p. 7: „What was once called "serious literature" has by now only a coterie audience, and almost no presence in the world outside university literature departments”.

⁵ William J. Bennett, *To Reclaim a Legacy. A Report on the Humanities in Higher Education*, National Endowment for the Humanities, Washington D.C., 1984.

⁶ *Ibidem*, p. 39: „The college curriculum must take the non-Western world into account, not out of political expediency or to appease interest groups, but out of respect for its importance in human history. But the core of the American college curriculum – its heart and soul – should be the civilization of the West, source of the most powerful and pervasive influences on America and all of its people. It is simply not possible for students to understand their society without studying its intellectual legacy. If their past is hidden from them, they will become aliens in their own culture, strangers in their own land”.

În aceeași linie ideatică se înscrie și faimoasa carte a lui Allan Bloom, *Criza spiritului american (The Closing of the American Mind)*, 1987), ori E. D. Hirsch cu studiul său, *Cultural Literacy. What Every American Needs to Know* (publicat tot în 1987)⁷,

Cu totul alta e situația cărții lui Harold Bloom, *The Western Canon. The Books and School of the Ages* (1994)⁸. Acest eseu extins a devenit deja clasic, însă „canonizarea” sa a produs – confirmând într-un fel „blestemul” oricărui canon – o osificare a receptării critice: citarea înlocuiește citirea, invocarea clișeelelor interpretative ține locul lecturii propriu-zise.

Pe de o parte, volumul lui Harold Bloom e „vinovat” de a fi încetățenit polarizarea dezbaterilor canonice prin aplicarea faimoasei etichete „Școala Resentimentului” tuturor orientărilor culturale care au atacat tradiția literară în anterioarele două-trei decenii – feminismul, postcolonialismul („afrocentrismul”), (neo)marxismul, noul istorism de inspirație foucaultiană, deconstrucția derrideană și demaniană. De asemenea, bloomiană rămâne (cu toate că zorii perspectivei sunt adeseori nu plasați nu doar în filosofia lui Kant, ci în Antichitate) inclusiv elogierea supremației și autonomiei esteticului. Deși argumentele nu-i sunt proprii (teoreticianul american sintetizând doar conceptualizări ale formaliştilor ruși, ale lui Hans Robert Jauss ori Hans-Georg Gadamer), Harold Bloom este constant invocat prin definițiile pe care le oferă valorii estetice constitutive oricărei creații literare care însușește însemnele canonice: straniețea/insolitațea⁹, originalitatea generată de „anxietatea influenței”¹⁰, calitatea de „artă a memoriei” care favorizează înstrăinarea individului de constrângerile contingente ori imanente, devenind un antidot împotriva finitudinii, dar și a pierderii individualității ori interiorității¹¹. Nu în ultimul rând, marcă înregistrată bloomiană rămâne și calificarea oricăror justificări ideologice, politice, sociale, psihanalitice ale configurării canonului literar drept „balcanizare” a studiilor literare, născută din frustrarea imposibilității de a asimila măreția și originalitatea canonicilor (analizați sunt douăzeci și șase, dintre care „întrutotul” clasici ajung treisprezece: Homer, Vergiliu, Dante, Chaucer, Shakespeare, Cervantes, Montaigne, Milton, Goethe, Tolstoi, Ibsen, Kafka, Proust).

Pe de altă parte, dincolo de exagerările, de generalizările, de retorica sentențioasă și, uneori, elitist-autistă¹², Harold Bloom propune, la nivelul a ceea ce s-ar pune a numi „poetica implicită” a cărții, o abordare echilibrată,

---

⁷ E. D. Hirsch, Jr., *Cultural Literacy. What Every American Needs to Know*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1987.

⁸ Harold Bloom, *The Western Canon. The Books and School of Ages*, Harcourt Brace & Company, New York, 1994. (Volumul este tradus în limba română, într-o primă ediție la Editura Univers, București, în 1998, de către Dana Stanciu, fiind completat de o postfață scrisă de Mihaela Anghelescu Irimia; a doua ediție românească e publicată în 2007, la Editura Art, București, traducere de Delia Ungureanu, prefață de Mircea Martin).

⁹ *Ibidem*, p. 3: „I have tried to confront greatness directly: to ask what makes the author and the works canonical. The answer, more often than not, has turned out to be strangeness, a mode of originality that either cannot be assimilated, or that so assimilates us that we cease to see it as strange. Walter Pater defined Romanticism as adding strangeness to beauty, but I think he characterized all canonical writing rather than the Romantics as such”

¹⁰ *Ibidem*, p. 6: „the tang of originality must always hover in an inaugural aspect of any work that incontestably wins the agon with tradition and joins the Canon sense”.

¹¹ *Ibidem*, p. 38, 524: „Aesthetic value rises out of memory, and so (as Nietzsche saw) out of pain, the pain of surrendering easier pleasures in favor of much more difficult ones. [...] The miracle of Shakespeare's universalism is that it is not purchased by any transcending of contingencies: the great characters and their plays accept being embedded in history and in society, while refusing every mode of reduction: historical, societal, theological, or our belated psychologizings and moralizings”.

¹² Sancționate, pe bună dreptate, de un număr mare de analiști atât în Occident – cf. E. Dean Kolbas, *op. cit.*; Lee Morrissey (ed.), *Debating the Canon. A Reader from Addison to Nafisi*, Palgrave Macmillan, New York, 2005; Willie van Peer (ed.), *The Quality of Literature. Linguistic Studies in Literary Evaluation*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2008; Terry Eagleton, *The Event of Literature*, Yale University Press, 2013 etc. –, cât și în spațiul cultural autohton – cf. Mircea Martin, *Despre canonul estetic*, în „România literară”, nr. 5, 9-15 februarie 2000, p. 14; Ovidiu Morar, *Harold Bloom și nostalgia canonului estetic*, în „Familia”, nr. 9, septembrie, 2011, pp. 111-118 etc.

„contextualistă”, a canonului, subminând – uneori chiar fățiș – acuza că analizează/judecă literatura într-un vacuum istoric ori social. Bloom nu doar că se delimitează atât de perspectivele politice ale ideologilor de stânga, cât și de cele „umanist-moraliste” ale conservatorilor („Reading the very best writers – let us say Homer, Dante, Shakespeare, Tolstoy – is not going to make us better citizens. Art is perfectly useless, according to the sublime Oscar Wilde, who was right about everything”¹³), ci invalidează orice pretenție a interpreților de a „deschide” sau de a apăra „închiderea” canonului. Canonul se face (și se discută) prin filtrul înfruntării – mereu foarte tensionate – dintre marii creatori, predecesorii fiind citați cu o neliniște tipică acelor care doresc să-și delimiteze propriul sine, propria identitate, personalitate, deci individualitate. Din această conexiune a marilor spirite, clasici ajung să fie revizuiți, adică „rescriși”, iar originalitatea (obținută prin „deformarea” nu doar lingvistică, ci mai ales vizionară) garantează asimilarea canonică¹⁴. Totuși, conceptul bloomian de „anxietate a influenței” – o afirmă răspicat însuși autorul – nu se manifestă (nici n-ar avea cum) doar „intraestetic”. O serie de factori exteriori, contextuali, se inserează în procesul constitutiv al evoluției canonice, chiar dacă, insistă Harold Bloom, principalul rol îl joacă esteticul¹⁵. Conceptualizarea propriu-zisă, efectivă, a esteticului invocat este, însă, componenta cu adevărat revelatoare a *Canonului occidental*. Fiindcă și delimitarea teoretică, și modalitățile de realizare a esteticului sunt, adeseori, aparent în afara cadrului conceptual bloomian sau, mai corect spus, contrare prejudecăților prin care e receptată viziunea profesorului american. „Forța/durabilitate estetică” (condiție *sine qua non* a accesului în canon) înseamnă, pentru Bloom, un „amalgam” de elemente: măiestrie a limbajului figurat, originalitate, putere cognitivă, amplitudine a cunoașterii, exuberanță discursivă¹⁶. Măcar o parte dintre acești termeni nu pot fi evaluați exclusiv prin „sinele individual” („singura metodă și unicul standard pentru înțelegerea valorii estetice”¹⁷), de aceea și autorul alege să-și organizeze capitolele studiului în funcție de un criteriu străin individualității, dimpotrivă urmează un principiu macrosocial (propus de filosoful Giambattista Vico): „Epoca aristocratică”, „Epoca democratică”, „Epoca haotică”. Mai mult, studiile de caz sunt inervate de multiple referințe biografice, sociologice, psihologice/psihanaliste, chiar ideologice, deoarece originalitatea, insolitarea, amploarea, subtilitatea demersului de cunoaștere a lumii și a omului depind substanțial de conjuncturile ori contingentele în care sunt implicați scriitorii analizați. Exemplele ce confirmă această dimensiune a cărții lui Harold Bloom aproape că pot fi alese la întâmplare: particularitățile stilului narativ al Chaucer sunt schițate prin intermediul raportării autorului la o medievalitate afectată de dezordine și dezintegrare, Don Quijote e perceput prin abisalitatea spaniolă, de neînțeles nici pentru religiozitatea protestantă americană, nici pentru catolicismul european rigid; diferența dintre Shakespeare și Molière e explicată prin antiteza dintre modelele regalității engleze și franceze, (anti)vizionarismul lui Kafka e dezbătut prin filtrul evreității lui etc.

---

¹³ Harold Bloom, *op. cit.*, p. 16.

¹⁴ *Ibidem*, p. 12: „Canon is primarily manifested as the anxiety of influence that forms and malforms each new writing that aspires to permanence. Literature is not merely language; it is also the will to figuration, the motive for metaphor that Nietzsche once defined as the desire to be different, the desire to be elsewhere. This partly means to be different from oneself, but primarily, I think, to be different from the metaphors and images of the contingent works that are one's heritage: the desire to write greatly is the desire to be elsewhere, in a time and place of one's own, in an originality that must compound with inheritance, with the anxiety of influence”.

¹⁵ *Ibidem*, p. 24: „Value that cannot be altogether reduced constitutes itself through the process of interartistic influence. Such influence contains psychological, spiritual, and social components, but its major element is aesthetic”.

¹⁶ *Ibidem*, p. 29.

¹⁷ *Ibidem*, p. 23.

În consecință, compararea „poeticii explicite” cu aceea „implicită” din *Canonul occidental* îndreptățește calificarea viziunii lui Bloom drept „autocontrazicere”, însă infirmă totodată înscrierea sa în seria conservatorilor dogmatici. După cum constată Lee Morrissey, editorul celei mai substanțiale antologii de texte dedicate canonului literar (*Debating the Canon. A Reader from Addison to Nabisi*), în introducerea *The Canon Brawl*, Bloom a avut „ghinionul” de a deveni faimos pentru o versiune profund polarizată a dezbaterii canonice, așa încât adeseori de uită faptul că teoreticianul definește valoarea estetică drept o luptă, o confruntare, un *agon* („întrecere”), a textelor, în cadrul căreia sunt implicați scriitorii, cititorii, limbajul literar, școala, ba chiar societatea în general¹⁸.

---

¹⁸ Lee Morrissey, *The Canon Brawl. Arguments over the Canon*, in *Debating the Canon...*, ed. cit., p. 8.